

มโนรา : พงศาวดาร พระราชหัตถเลขา และจดหมายเหตุ การเสด็จพระราชดำเนินหัวเมืองปักษ์ใต้
 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ
 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

Manora : chronicles royal letter and letters of the royal tour in the southern provinces
 of His Majesty King Mongkut His Majesty King Chulalongkorn and King Rama VII

สิทธิพร ศรีผ่อง^{1*} ชุติพร ทวีศรี² วรรณดี หนูหลง³

Sittiporn Sripong^{1*} Chuleeporn Thaweeri² Wandee Nulong³

บทคัดย่อ

การรับรู้ของผู้คนทั่วไปว่ามโนรา มีมาอย่างยาวนานในพื้นที่ภาคใต้ตอนล่าง การรับรู้เหล่านั้นอยู่บนพื้นฐานความเก่าแก่ผ่านเรื่องราวของตำนาน แต่การกล่าวถึงมโนรา ผ่านหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในรูปแบบของบันทึกต่าง ๆ นั้นยังพบเห็นได้ไม่มากนัก การศึกษาจากเอกสารชั้นต้นเกี่ยวกับการเสด็จพระราชดำเนินขององค์พระมหากษัตริย์ทั้ง 3 รัชกาลนั้น ถึงแม้จะเป็นเพียงบางส่วน ก็พอที่จะแสดงให้เห็นถึงความสำคัญและความเป็นมาของมโนรา ว่าเริ่มปรากฏชัดเจนในช่วงรัชกาลที่ 5 ทั้งเรื่องราวและภาพถ่ายปรากฏในพื้นที่ภาคใต้ตอนล่างเป็นส่วนใหญ่ และเมืองทางฝั่งทะเลตะวันตกอย่างเมืองตรัง และอาจจะรุ่งเรืองมากที่สุดสมัยรัชกาลที่ 6 หลายกลุ่มหลายคณะพยายามที่จะหัตมโนรา และอาจจะเกี่ยวพันกับเรื่องราวต่าง ๆ อีกมากมายที่จะทำการศึกษาค้นคว้ากันในอนาคตต่อไป

คำสำคัญ : มโนรา ,เสด็จพระราชดำเนินหัวเมืองปักษ์ใต้, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

Abstract

The perception of the general public that manora it has been around for a long time in the lower southern region. But those perceptions are based on ancient times through stories of legends. But mentioning manora through historical evidence in the form of records is still not much to see. The study of the early documents concerning the royal proceedings of the three reigns, although only in part it is enough to show the importance and history of manora. That it became apparent during the reign of King Rama V, both stories and photographs appearing mostly in the lower southern region and cities on the west coast like

¹ อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา

² อาจารย์ประจำหลักสูตรอินโดนีเซีย – มาเลเซีย เพื่องานระหว่างประเทศ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา

³ อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา

* Corresponding author, E-mail: sittiporn.sr@skru.ac.th

Trang and probably the most prosperous in the reign of King Rama VI, many groups tried to contradict the manora. And may be related to many more stories to be studied in the future

Keyword: Manora, His Majesty King Mongkut's Head, King Chulalongkorn, His Majesty King Mongkut

บทนำ

ด้วยมโนรา ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ขององค์การยูเนสโก ในช่วง 15 ธันวาคม พ.ศ. 2564 ที่ผ่านมา และความรับรู้ของผู้คนทั่วไปว่ามโนรา มีมาอย่างยาวนานในพื้นที่ภาคใต้ตอนล่าง แต่ความรู้เหล่านั้นอยู่บนพื้นฐานความเก่าแก่ผ่านเรื่องราวของตำนาน การกล่าวถึงมโนรา ผ่านหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในรูปแบบของบันทึกต่าง ๆ นั้นยังพบเห็นได้ไม่มากนัก ซึ่งในภาวะความเป็นจริงนั้น เอกสารเหล่านี้มีจำนวนมากและหลายๆ ฉบับมีการกล่าวถึงมโนรา ข้าพเจ้าในฐานะนักเรียนประวัติศาสตร์มีโอกาสดำเนินการอ่านเอกสารชิ้นต้นเกี่ยวกับการเสด็จพระราชดำเนินหัวเมืองปักษ์ใต้ ของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 รัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ทั้งในรูปแบบพงศาวดาร พระราชหัตถเลขา และจดหมายเหตุบางส่วนพบว่ามีการกล่าวถึง มโนราอยู่ด้วย ข้าพเจ้าคิดว่าควรที่จะนำมาถ่ายทอด เพื่อที่จะแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของมโนรา และแนวทางในการแสดงมโนราในอดีต เพื่อความเข้าใจอย่างลึกซึ้งซึ่งเกี่ยวมโนราต่อไป โดยที่เอกสารที่ข้าพเจ้านำมาศึกษาในครั้งนี้ประกอบไปด้วยเอกสารชิ้นต้น 3 ชิ้นด้วยกันคือ พงศาวดารเมืองสงขลาในช่วงที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองสงขลา ในช่วงปีพ.ศ. 2402 พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อยู่ในช่วง ร.ศ.108,109,117,120 หรือ พ.ศ. 2432,2433,2441,2444 และจดหมายเหตุระยะทางเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลปักษ์ใต้ของสักขีตั้งแต่วันที่ 4 มิถุนายน ถึง วันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ.2458 โดยที่เนื้อหาทางภาษา ตัวสะกดที่ใช้ ยึดตามเอกสารเดิม ซึ่งได้กล่าวถึงมโนรา ในช่วงเวลาดังกล่าวไว้ดังนี้

มโนราที่ปรากฏในเอกสารชิ้นต้น

1.จากพงศาวดารเมืองสงขลา ในช่วงที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองสงขลา ในช่วงปีพ.ศ. 2402 ในประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 6 มีเรื่องราวเกี่ยวกับมโนราดังนี้

“แล้วเสด็จเข้าท้องพระโรงตรัสเรียกชาตรีไปทรงที่ริมกำแพงกระเบื้องปูลูชั้นใน ทรงประทับเหนือกำแพงกระเบื้องปูลู นายบุญคงบุตรหลวงปลัดเมืองสงขลาสองเทียนให้ทรงทอดพระเนตรชาตรีถึง 2 ยามแล้วทรงพระราชทานเงินตราให้พวกชาตรีปันกัน 40 บาทให้สร้างเครื่อง 40 บาทเสร็จแล้วเสด็จเข้าข้างใน”(กรมศิลปากร.2545:298)

“ครั้นเพลาลบค่ำรับสั่งให้เอาชาตรีเข้าไปเล่นที่โรงละครทรงทอดพระเนตรชาตรี ถึงสองยามจึงเสด็จขึ้นหน้า” (กรมศิลปากร.2545:303)

“เวลาพลบค่ำโหมโรงมีละคร(หลวง) ให้พวกพระยาแขกหัวเมืองแลพวกราษฎรดู จนสามยามจึงเสด็จขึ้น” (กรมศิลปากร.2545:304)

“เสร็จแล้วทรงละครให้พวกพระยาแขกหัวเมืองดู” (กรมศิลปากร.2545:306)

“แล้วดำรัสถามว่าชาวบ้านชาวเมืองทั้งปวงได้แลเห็นละครข้างใน พุดจากันอย่างไรบ้าง คุณจอมจันกราบทูลว่าชาวบ้านชาวเมืองทั้งปวงที่ได้เห็นชวนกันชม แล้วพุดว่าเหมือนหนึ่งนางเทพอัปสรชาวสวรรค์ลงมาทีเดียวแล้วจะถามว่าละครที่เล่นคืนนี้ถ้าที่เล่นรับแขกบ้านแขกเมือง คุณจอมจันกราบทูลว่าลครนั้นแลเกล้ากระหม่อม แล้วทรงพระสรวล” (กรมศิลปากร.2545:307)

จากข้อความที่กล่าวถึงมโนรา และนำมาแสดงในข้างต้นนั้นพอที่จะสรุปประเด็นได้ว่า เป็นเรื่องที่น่าแปลกใจที่เอกสารชั้นต้นชิ้นนี้ไม่มีการกล่าวถึงมโนราอยู่เลย แต่จะพบการแสดงที่สำคัญและเป็นที่ยอมรับในช่วงเวลาดังกล่าวคือ ชาตรี พบว่ามีการแสดงของชาตรีและละคร ซึ่งน่าจะหมายถึงละครชาติ ถึง 4 ครั้ง ในช่วงเวลาประทับอยู่เมืองสงขลา 9 วัน การแสดงทั้ง 4 ครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงด้วยพระองค์เอง 1 ครั้งเพื่อให้เจ้าเมืองในหัวเมืองมลายูชม และการแสดงของชาตรีของคณะจากวังหลวง ซึ่งก็กลายเป็นที่ชื่นชมของชาวสงขลาในเวลานั้นตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรัสถามเจ้าจอมจัน เมืองสงขลา แต่เมื่อพิจารณาถึงความหมายของคำว่า ชาตรี จากพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ได้ให้ความหมายไว้ว่า ละครต้นแบบของละครรำ เล่นกันเป็นพื้นบ้านทั่วไป มีตัวละครน้อย เดิมเป็นชายล้วนตัวละครที่ไม่สำคัญมักไม่แต่งตัวยืนเครื่อง กระบวนรำไม่สูงงดงามประณีตนัก เรียกว่าละครชาตรี (ราชบัณฑิตยสถาน.2554:375)

ส่วนที่มาของ ชาตรีนั้นสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ 36 อธิบายไว้ว่า ใน พ.ศ. 2375 รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) เมื่อครั้งเป็นเจ้าพระยาพระคลัง ยกทัพลงไปประจักษ์เหตุการณ์ร้ายทางหัวเมืองภาคใต้ ซึ่งในเวลานั้นได้เกิดฝนแล้ง ราษฎรอดอยาก ทำให้ชาวเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา พากันอพยพติดตามกองทัพเข้ามายังกรุงเทพฯ และโปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรเหล่านั้นเป็นไพร่หลวงเกณฑ์บุญ คือ เป็นแรงงาน เมื่อราชการมีงานบุญ และให้ตั้งบ้านเรือน ซึ่งในปัจจุบัน เป็นบริเวณถนนหลานหลวง และถนนดำรงรักษ์ นักแสดงโนราซึ่งติดตามมาด้วย ก็ตั้งเป็นคณะละครรับจ้างแสดงแบบเหมาทั้งคณะ จนเป็นที่นิยม เนื่องจากเป็นสิ่งแปลกใหม่และยังมีการใช้คาถาอาคม ต่อมาคณะโนราได้ปรับปรุงแบบการแสดงของตน ให้เข้ากับรสนิยมของผู้ชมในกรุงเทพฯ โดยการนำธรรมเนียมการแสดง

ของละครนอกมาผสมผสาน เช่น ดนตรี ปี่พาทย์ ทำนองเพลง การร้อง การรำ การแต่งกาย ในระยะแรกที่มีการผสมผสานกับละครนอกนั้น นักแสดงโนราที่เป็นผู้ชายเปลี่ยนมาแต่งตัว เหมือนอย่างละครนอก แต่ยังคงรักษาแบบแผนของโนราคือ สวมเทริด สวมกำไลมือข้างละหลายอัน และสวมเล็บ แต่ไม่สวมเสื่อ

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 อนุญาตให้ผู้หญิงสามารถแสดงละครได้ทุกไป ไม่หวงห้ามไว้เฉพาะละครผู้หญิงของหลวง เหมือนอย่างแต่ก่อน นักแสดงละครชาตรีจึงเปลี่ยนจากผู้ชายเป็นผู้หญิง ทำให้ต้องสวมเสื่อแบบละครนอก และเปลี่ยนเทริดเป็นชฎา เพราะรับกับใบหน้าของผู้หญิงทำให้ดูงดงามมากกว่า รวมทั้งนำเครื่องประดับของละครนอกมาใช้ จนครบเครื่องของละครนอกในที่สุด ส่วนการสวมเล็บก็ค่อยๆ หดไปสำหรับการรำแบบโนราที่เป็นท่ารำของผู้ชายคือ มีวงและเหลี่ยมเปิดกว้างสุด ก็ปรับลดลง เพื่อให้เหมาะสำหรับผู้หญิง โดยยังคงท่าทางแอ่นอกตั้ง ก้นงอน และย่อเท้าเข้าจังหวะไว้ ไม่ใช้การกระทบจังหวะด้วยเข้าแบบละครนอก ส่วนเครื่องดนตรีมีระนาดเอก ตะโพน กลองตุ้ม โทนชาตรีคู่ ฉิ่ง ฉาบเล็ก กรับไม้ไผ่ แต่ยกเลิกปี่ เพราะคนที่สามารถเป่าปี่ได้หายากขึ้น และกล่าวถึง พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปัทมราช พระราชธิดาในสมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ในรัชกาลที่ 1 ได้กราบทูลขอพระราชทานุญาตเสด็จกลับไปพยาบาลดูแลเจ้าจอมมารดาน้อย (เล็ก) พระมารดาซึ่งเป็นธิดาเจ้าพระยานคร (พัฒน์ ณ นคร) ทรงฝึกหัดละครผู้หญิงที่นครศรีธรรมราชขึ้นคณะหนึ่ง โดยจัดแสดงเรื่อง “อิเหนา” เมื่อเจ้าจอมมารดาถึงแก่อนิจกรรม พระองค์ก็เสด็จกลับกรุงเทพฯ และทรงนำคณะละครผู้หญิงมาแสดงถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตร ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้รับการแสดงเป็นแบบละครชาตรี ละครชาตรีของหลวงจึงเกิดขึ้นนับแต่นั้นมา(สุรพล วิรุฬห์รักษ์.2554)

และในส่วนของสารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ ได้อธิบายไว้ว่า ชาตรี คือ โนรา ซึ่งเป็นการละเล่นพื้นเมืองของชาวภาคใต้ และเป็นคำที่ใช้เรียกการละเล่นชนิดนี้แพร่หลายมาก่อนจะมีคำ โนรา เพราะคำโนราเกิดขึ้นหลังจากที่ ชาตรี นำเอาเรื่อง พระสุธน -นางมโนรามาเล่นเป็นเรื่องและเลือกบางตอนมาประกอบการเล่นชาตรีในระยะหลัง ชาวพื้นเมืองแท้ๆ ที่มีอายุเกินกว่า 80 ปี (นับตั้งแต่ พ.ศ.2526) จะคุ้นกับคำชาตรีมากกว่าคำโนรา(สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์.2542:2019)

จากเอกสารชั้นต้นทั้งสารานุกรมและพจนานุกรม จะเห็นได้ว่า มโนรา และ ชาตรี มีความสัมพันธ์กัน แต่เชื่อว่าไม่ใช่สิ่งเดียวกัน ชาตรี น่าจะเป็นส่วนผสมระหว่าง มโนรา ทางภาคใต้ กับโขนหรือละครรำของทางภาคกลาง เพราะจากเรื่องราวที่ปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ผู้คนทางใต้โดยเฉพาะทางสงขลา ที่เดินทางเข้ากรุงเทพมหานคร ในช่วงปีพ.ศ.2375 และความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราช และกรุงเทพมหานคร ส่วนลักษณะในปัจจุบันของมโนราและชาตรี ยังต่างกันในเรื่องของ ท่ารำรำ บทขับกลอน ในการแสดง และอาจเป็นไปได้ว่าในเอกสารเก่า ๆ ชาตรี อาจจะใช้แทนคำว่ามโนรา ในภาษาทางราชการ ของทางใต้

2. พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อยู่ในช่วง ร.ศ.108,109,117,120 หรือ พ.ศ.2432,2433,2441,2444 เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู ที่นำมาใช้ศึกษาเพื่อให้เห็นถึงสภาพต่าง ๆ

ของเมืองสงขลา ในเอกสารฉบับนี้ ต้นฉบับเป็นหนังสือที่พิมพ์ในงานพระศพสมเด็จพระเจ้านองนางเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนพดารา ศิริินิภาพรรณวดี กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกาย ๓ พระเมรุท้องสนามหลวง พ.ศ. 2468 สมคมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์เป็นหนังสือที่ระลึก ปิยมหาราชานุสรณ์พุทธศักราช 2550 แต่การเสด็จพระราชดำเนินประพาสแหลมมลายูของพระองค์นั้น มีมากกว่า 4 ครั้งที่พิมพ์ในหนังสือเล่มนี้ การเสด็จพระราชดำเนินของพระองค์ตามเอกสารเล่มนี้ มีดังนี้

1.พ.ศ. 2432 (ร.ศ. 108) เสด็จโดยเรือพระที่นั่งอุบลบุรพทิศเป็นเรือพระที่นั่ง เรือเวสาลีเป็นเรือพระที่นั่งรองโดยเสด็จจาก ทหาราชวรดิฐ - สมุทรปราการ - เกาะหลัก - เกาะง่าม - อ่าวหาดรี - เกาะกุกา - เกาะงัว - เกาะพะงัน - เกาะสมุย - แหลมตะลุมพุก - สงขลา - พัทลุง - เทียวกลับจากสงขลา - ตานี - เมืองเทพา - ไชยา - หลังสวน - กาญจนดิฐ - ชุมพร - ท่ายาง - สามร้อยยอด - ปรานบุรี - ปากน้ำเจ้าพระยา - ป้อมผีเสื้อสมุทร - กรุงเทพฯ

2.พ.ศ. 2433 (ร.ศ. 109) เสด็จโดยเรือพระที่นั่งอุบลบุรพทิศเป็นเรือพระที่นั่ง โดยเสด็จจากสมุทรปราการ - ชุมพร - กระบุรี - มลิวัน - ระนอง - ภูเก็ต - พังงา - เกาะตะรุเตา(แขวงเมืองไทรบุรี) - ลังกาวี - เกาะป็นัง - มะละกา - สิงคโปร์ - ปาหัง - ตรังกานู - กลันตัน - สงขลา - หมู่เกาะช่องอ่าวทอง - เกาะสมุย - เกาะพะงัน - ชุมพร - สามร้อยยอด - ปากน้ำ

3.พ.ศ. 2441 (ร.ศ. 117) เสด็จโดยเรือพระที่นั่งมหาจักรีเป็นเรือพระที่นั่ง โดยเสด็จจากทหาราชวรดิฐ - สมุทรปราการ - เกาะพะงัน - กาญจนดิฐ - สงขลา - กลันตัน - ตรังกานู เทียวกลับ สายบุรี - นครศรีธรรมราช - เกาะพะงัน - เกาะลังกาจิว - ชุมพร - หลังสวน - ชุมพร - บางสะพาน - เกาะหลักประจวบคีรีขันธ์ - เกาะสีซัง - พระสมุทรเจดีย์ - กรุงเทพฯ

4.พ.ศ. 2444 (ร.ศ. 120) เสด็จขึ้นรถไฟปากน้ำมาลงสมุทรปราการแล้วเสด็จโดย เรือพระที่นั่งสุริยมณฑลเป็นเรือพระที่นั่งแล้วต่อเรือพระที่นั่งมหาจักรีโดยเสด็จจากสมุทรปราการ - ไปสิงคโปร์กลับมาประจวบคีรี

เป็นการเสด็จพระราชดำเนินเกือบทั่วทั้งภาคใต้ แต่เริ่มมีปรากฏการแสดงมโนรา อยู่ 2 ครั้งที่เมืองพัทลุง และเมืองปัตตานี ที่ทรงพระราชหัตถเลขา บันทึกไว้ ซึ่งในความเป็นจริงอาจจะมีมากกว่านั้นก็ว่าได้ โดยที่มโนราที่ทำการแสดงปรากฏในพระราชหัตถเลขา ดังนี้

ที่เมืองพัทลุง “กลับมาถึงพลับพลาเวลา ปายห้าโมงครึ่ง เวลากลางวันลูกมีโนห์รา เวลาค่ำมีหนังตลุง” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ.2550:27)

ที่เมืองปัตตานี “มีงานฉลองโนห์ราสองโรง มายงโรงหนึ่ง หนังโรงหนึ่ง หนังไทย(คือหนังตลุง) โรงหนึ่ง รำกฤษวงหนึ่งเล่นตั้งแต่เช้าจนเย็น ราษฎรมาประชุมกันกว่าสามพันคนเต็มไปทั้งลานวัด” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ.2550:41)

จากข้อความในพระราชหัตถเลขาข้างต้น จะเห็นได้ว่า มโนรา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำว่า โนห์รา และจากเอกสารชั้นต้นอื่นที่ร่วมสมัยกัน คือประมวลภาพประวัติศาสตร์ไทย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์และแหลมมลายู กรมศิลปากร จัดพิมพ์ในปี พ.ศ.2563 ปรากฏภาพถ่ายมโนรา และโรงหนังตะลุง ถึง 5 ภาพด้วยกันในช่วงที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสหัวเมืองมลายู เมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราชในปี พ.ศ.2448 การเสด็จในครั้งนี้ ไม่พบพระราชหัตถเลขา บันทึกที่นำมาจัดพิมพ์เช่นเดียวกับการเสด็จพระราชดำเนินก่อนหน้านี้นี้ แต่ปรากฏว่ามีภาพถ่ายฝีพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อยู่หลายชุดทั้งที่เมืองสงขลา และเมืองนครศรีธรรมราช ภาพถ่ายมโนรา ดังกล่าวอาจจะเป็นภาพถ่ายมโนราชุดแรก ๆ ที่ปรากฏและนำไปใช้อ้างอิงในเวลาต่อมา ซึ่งจะเห็นได้ถึงลักษณะของการแต่งกาย และสภาพการแสดงและรับชมของผู้คนในสมัยนั้น และที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ เอกสารชุดดังกล่าวใช้คำว่าละครโนรา

ภาพที่ 1 ภาพถ่ายฝีพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ละครโนราในงานสมโภชพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช 5 ก.ค. 2448

ที่มา : กรมศิลปากร.2563:187.

ภาพที่ 2 การแสดงละครโนราหน้าพระที่นั่งในวันสมโภชพระบรมธาตุเมืองนครศรธรรมราช 5 ก.ค.

2448

ที่มา : กรมศิลปากร.2563:186.

ภาพที่ 3 ละครโนราเล่นในงานสมโภชพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช 5 ก.ค. 2448
ที่มา : กรมศิลปากร.2563:188.

ภาพที่ 4 พลับพลาที่ประทับทอดพระเนตรการแสดงหนังตะลุงและละครโนรา เมืองปากพนัง 8 ก.ค.
2448
ที่มา : กรมศิลปากร.2563:198.

ภาพที่ 5 ผู้แสดงละครโนราหน้าพระที่นั่ง เมืองปากพนัง 8 ก.ค. 2448

ที่มา : กรมศิลปากร.2563:199.

3.จดหมายเหตุระยะทางเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลปักษ์ใต้ของสักขี ตั้งแต่วันที่ 4 มิถุนายน ถึงวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ.2458 จัดพิมพ์โดยจังหวัดนราธิวาสและมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมราชูปถัมภ์ พ.ศ.2558 โดยที่ผู้บันทึกสักขี คือนามแฝงของ พระยาศรีวิรวงศ์ (หม่อมราชวงศ์จิตร สุทัศน์) สำหรับหัวเมืองและจังหวัดต่างๆ ที่เสด็จเลียบมณฑลปักษ์ใต้พุทธศักราช 2548 คือ อำเภอมะนัง อำเภอบึงนาราง อำเภอสากเหล็ก อำเภอบึงนาราง จังหวัดนราธิวาส อำเภอมะนัง อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี อำเภอมะนัง จังหวัดสงขลา อำเภอมะนัง จังหวัดพัทลุง อำเภอมะนัง อำเภอยะยง จังหวัดตรัง อำเภอมะนัง อำเภอยะยง อำเภอดวง จังหวัดนครศรีธรรมราช อำเภอมะนัง อำเภอยะยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี อำเภอมะนัง จังหวัดชุมพร อำเภอยะยง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ และอำเภอมะนัง จังหวัดตราดบุรี มีการกล่าวถึงมโนรา ไว้ดังนี้

เมืองนรา(จังหวัดนราธิวาส)

“มีมหรสพอย่างแหลมมลายูคือมะยงแลมะโนราหน้าพระที่นั่งบรรเลงสมโภชเบงเซงแซ่” (ศรีวิรวงศ์,พระยา. 2558:20)

“มีของแปลกอย่าง1 คือการเข้าผีเรียกตามภาษาพื้นเมืองว่าบัตตะรีมีดนตรีอย่างมลายูสำหรับหนึ่ง คือ ซอ 1 กองแขก 2 ซ้อง 2 ซ้องราง 1 บรรเลงและร้องมีชายหนุ่ม 1 คนแก่คน 1 นั่งอยู่ข้างนำออกทำรำแล้ว แกว่งศีรษะบิดคอไปมาไม่หยุดหย่อนเข้ากับเสียงเพลงและเสียงร้องบิดคอกลอบไปกลอกมาอยู่ได้ตั้ง 30 นาที

กว่าผู้รู้รู้สึกเมื่อโยคแทน น่ากลัวคอจะเคล็ดแต่ก็เห็นจะเป็นความเคยของเขาจึงไม่รู้สึกเดือดร้อนอย่างใด และมีคนมามุงดูมาก คงเป็นหนทางหากินของเขาอย่างหนึ่งจึงอุตสาหทำอย่างนี้ (ศรีวิรวงศ์,พระยา.2558:34)

เมืองสายบุรี(อำเภอสายบุรี)

“เมื่อจวนถึงเมืองได้ยินเสียงฆ้องกลองเครื่องมหรศพต่าง ๆ สนั่นอึงมี มหรศพที่นี้มีทั้งหนังมโนราแลมะยงเป็นหลายแห่ง” (ศรีวิรวงศ์,พระยา.2558:38)

“เวลาประทับโต๊ะเสวยมีชายสี่ชอคน 1 หญิงอีกคน 1 ตีรำมะนาและร้องบรรเลงประสานกับเสียงขอร้องอยู่ตลอดเวลาเสวยอย่างจ้อยขอข้างลาว(แต่ลาวใช้ขลุ่ยไม่ได้ใช้ขอ) เวลา บ่าย 3 โมง มีกีฬาในสนามนำพระตำหนักในพวกกีฬามีแขกคู้หนึ่งออกมารำทำท่าจับกันไปจับกันมาสมมุติว่าชกมวยแต่ไม่มีใครเห็นว่าเป็นมวยจริงจิงอันใด” (ศรีวิรวงศ์,พระยา.2558:42)

เมืองปัตตานี

“พอใกล้เมืองเข้ามาได้ยินเสียงฆ้องกลองมหรศพกัมปนาทหวั่นไหว” (ศรีวิรวงศ์,พระยา.2558:53)

“การมหรศพเป็นของข้าราชการกำนันผู้ใหญ่บ้านราษฎรมีมหรศพทุกอย่างแลอย่างละหลายแห่งประชุมเล่นสมโภชน์ที่สนามกลางเมืองทั้ง 3 วัน 3 คืนมีขลุ่ยไฟของข้าราชการรอบขอบสนาม” (ศรีวิรวงศ์,พระยา.2558:71)

เมืองสงขลาพระตำหนักเขาน้อย

“เวลายามเศษ สมาชิกเสือป่ามณฑลนครศรีธรรมราชคุมกันเป็นวงมโนรามาลเล่นถวายทอดพระเนตรเป็นการแสดงความรื่นเริงฉลองพระเดชพระคุณ สมาชิกที่เล่นมโนราต้องเตรียมท่องถ้อยคำที่จะร้องในเวลาวัน 1-2 วัน แต่ได้เล่นแล้วคล่องเปนนที่สนุกสนานพอได้เวลาสมควรเสด็จขึ้น” (หน้า 122)

เมืองพัทลุง

“ณ ที่ใกล้พลับพลาประทับแรมมีมโนราแลหนังตลุงเป็นการมหรศพสมโภชตามเคย มหรศพเหล่านี้เป็นธรรมเนียมชาวเมืองมณฑลทักษิไน ในการรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวหรือรับเสด็จเจ้านายต้องนำมาถวายทอดพระเนตรแทบตลอดวันตลอดคืนแต่ในการเสด็จพระราชดำเนินครั้งนี้เจ้าพนักงานได้จัดการให้ไปตั้งโรงเล่นให้ห่างจากที่ประทับสำหรับราษฎรได้ดูชมตามความนิยม แต่การมหรศพถวายตัวเพื่อแสดงความปิติยินดี ที่ได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทนั้น เป็นการเหลือวิสัยที่ผู้มีความยินดีรับเสด็จจะงดเว้นเสียได้จึงได้คิดประดิษฐ์เป็นการละเล่นต่างๆเช่นละครพูดหนึ่งคนแลแสดงตำนานโบราณคดีต่างๆถวายทอดพระเนตร ที่เมืองพัทลุงคืนวันที่ 20 มิถุนายนนี้ได้มีนักเรียนสตรีและลูกเสือเล่นละครพูดถวายตัว” (ศรีวิรวงศ์,พระยา.2558:170)

เส้นทางเขาพับผ้า

“มีที่ราบอยู่เฉพาะแห่งเดียว แต่ตอนที่เรียกว่าน้ำราบ ตรงนี้มีมีโนรา ลำธารที่น้ำเกือบจะนิ่ง จึงเรียกว่าน้ำราบ” (ศรีวรวงศ์, พระยา.2558:180)

พระตำหนักโปรงฤทัย (เมืองตรัง)

“มีการรื่นเริงถวายแสดงความปรีดาปราโมทย์รับเสด็จ แต่การที่แสดงนั้นได้กระทำโดยลำพังในคณะเสื่อป่าแลลูกเสื่อเองเปนพื้น ไม่ได้ไปห้ามหรรศพชาวเมืองมาเล่น มีมีโนราประสมโรงบ้างก็เป็นตัวมีโนราที่ได้เคยทอดพระเนตรเปนที่ต่อพระราชาอัธยาศัยมาแต่เดิม แลลูกศิษย์หลานศิษย์ของพวกเขาเหล่านี้ ถึงดั่งนั้นข้าราชการก็เข้าประสมโรงด้วย เปนการแสดงความยินดีรับเสด็จอย่างรำเรงบันเทิงใจไม่รู้จักเหน็จรู้จักเหนื่อยการที่แสดงในคณะเสื่อป่าแลลูกเสื่อ จะเปนละครก็ดีเปนกีฬาก็ดี ย่อมเกี่ยวกับการแสดงพงษาวดารแลวิชาการลูกเสื่อเปนพื้น เพราะฉะนั้น ถึงแม้เปนการละเล่นก็ย่อมเปนคุณอยู่ในตัวมาก แม้แต่การเล่นของมีโนราบางคนจะคิดว่าเป็นชั่วแต่การเล่นแลเปนของชาวเมืองไม่เห็นจะสนุกสนานอะไร แต่เมื่อคิดให้ลึกซึ้งมีโนรานั้นเป็นที่นิยมของชาวเมืองอย่างยิ่ง เปนเครื่องนิยมกันมาช้านานหนักหนาแล้วถึงมีคำเล่าว่าเปนธรรมเนียมผู้ชายไปขอลูกสาวฝ่ายบิดามารดามักถามก่อนว่าเปนมีโนราหรือไม่ ถ้าเปนมีโนราอาจจะยอมยกลูกสาวให้ง่าย เพราะบิดามารดาของผู้หญิงยอมเปนที่เชื่อถือว่าจะเลี้ยงลูกเลี้ยงเมียได้ แลเมื่อผู้ปกครองรู้ความนิยมของชาวเมืองเช่นนี้มีข้อความอันใดที่จะสอนให้ราษฎรเข้าใจโดยซึ่มทราบอย่างดี ก็อาจชี้แจงให้พวกมีโนราเอามาพูดเอามาเล่นเปนการให้การศึกษาทางอ้อมแก่ราษฎรด้วยอย่างหนึ่ง อีกประการหนึ่งการที่สมาชิกเสื่อป่าแลลูกเสื่อได้เฝ้าใกล้ชิดในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทย่อมเปนที่ยินดีของเขาทั้งหลายอย่างยิ่งว่าโดยเฉพาะลูกเสื่อ ซึ่งเปนเด็กพื้นเมืองโอกาสที่จะได้เข้าใกล้ชิดพระองค์พร้อมๆ กันมากๆ เช่นนี้จะหาได้โดยยากเขาอาจจำไว้ในประวัติของเขาโดยความภาคภูมิใจ” (ศรีวรวงศ์, พระยา.2558:182-184)

“เวลา 4 ทุ่มมีการเล่นต่างๆที่โรงละครตรงมุขที่ประทับ ชุดที่ 1 ระบำมะโนราของขุนศรีทธาใจภักดี” (ศรีวรวงศ์, พระยา.2558:187)

“วันศุกร์ที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ.2458 เวลา 4 ทุ่ม มีมีโนราพิเศษของขุนศรีทธาใจภักดี(ศรีเงิน) ชื่อขุนศรีทธาเปนชื่อ พระยารัฐานุประดิษฐ์ตั้งตามอย่างที่บ้านเมืองแต่ก่อนมีอำนาจออกประทวนตั้งได้ เจ้าตัวเองเรียกตนว่าขุน “ทา” เปนครุมนโนราแทบทั่วจังหวัดเมืองตรังเวลานี้เลิกเล่นงานหาแล้ว ครั้งนี้เปนพิเศษจึงได้พาลูกศิษย์หลานศิษย์ มีหมื่นวิเศษนัจจกิจ(คลิ่ง) เปนต้น มาเล่นฉลองพระเดชพระคุณ จับเรื่อง “พระสังข์” เวลา 2 ยามเศษหมดชุด ในที่สุดมีระบำร้องถวายไชยมงคล” (ศรีวรวงศ์, พระยา.2558:200-201)

จากข้อความในจดหมายเหตุระยะทางเสด็จพระราชดำเนินเสวยบมณฑลปักษ์ใต้ของสักซี ตั้งแต่วันที่ 4 มิถุนายน ถึง วันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ.2458 กินระยะเวลากว่า 2 เดือน กับพื้นที่กว่า 16 อำเภอ 10 จังหวัด เป็น

ช่วงเวลาที่ยาวนานและมีเรื่องราวเกี่ยวกับมโนราห์บันทึกไว้มากที่สุด จากข้อความที่กล่าวถึงมโนราห์ และนำมาแสดงในข้างต้นนั้นพอที่จะสรุปประเด็นได้ดังนี้

1. การใช้คำ มโนราห์ ตามตัวสะกดที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันเป็นส่วนใหญ่ ถึงแม้ว่าบางครั้งจะเขียนแบบ มโนรา

2. พื้นที่ ที่มีการแสดงมโนราห์ตามเอกสารนั้น มีเพียงในพื้นที่ จังหวัดนราธิวาส จังหวัดปัตตานี จังหวัดสงขลา จังหวัดพัทลุง จังหวัดตรัง จังหวัดนครศรีธรรมราช นอกเหนือจากนั้นไม่มีการกล่าวถึงในเอกสารชิ้นนี้ และที่สำคัญที่สุด พื้นที่ที่กล่าวถึงมโนราห์ และอธิบายเรื่องราวมโนราห์ไว้มากที่สุดคือ ตอนที่ประทับอยู่ภายในเขตจังหวัดตรัง

3. มโนราห์ เป็นการละเล่นการแสดงที่เป็นที่นิยมอย่างมากตามพื้นที่ที่ปรากฏในเอกสาร ทั้งเรื่องความนิยมโดยปกติของผู้คนในเมือง การถือว่าการแสดงการละเล่นเพื่อรับแขกบ้านแขกเมือง จะเห็นได้ว่าผู้บันทึกเรื่องราวกล่าวถึงความอึกทึก กัมปนาทหวั่นไหว เป็นที่สนใจของผู้คน จนจะต้องแยกพื้นที่ในการแสดง กับที่ประทับให้ห่างพอสมควร และอาจจะกลัวว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงเบื่อ จึงได้มีการพยายามจัดการแสดง การละเล่นรูปแบบใหม่ มาจัดถวาย ไม่ว่าจะเป็นละครพูด ละครอิงประวัติศาสตร์โบราณคดี

4. ความสำคัญของมโนราห์ ในการแสดงเฉพาะพระพักตร์ ที่ผู้คนทางใต้ คณะเสื่อป่าต่างพยายามฝึกซ้อมเพื่อแสดงถึงความจงรักภักดี

5. เรื่องราวความสำคัญของมโนราห์ กับคำกล่าวที่ว่าเป็นมโนราห์หรือไม่ ถ้าเป็นมโนราห์อาจจะยอมยกลูกสาวให้ง่าย เป็นคำที่ได้ยินทั่วไปแถบเมืองตรัง แสดงถึงความสำคัญของมโนราห์ ในการรวมกลุ่มรวมพวกที่จะคอยช่วยเหลือกันในการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ นอกจากนั้นยังแสดงถึงความสำคัญของมโนราห์ในทางการเผยแพร่เรื่องราว สั่งสอนผู้คน ซึ่งอาจจะใช้ได้ผลดีในช่วงเวลาดังกล่าว

6. ได้เข้าใจถึงสภาพพื้นที่บางส่วนของเสด็จผ่านและประทับแรม และที่สำคัญคือเรื่องราวของมโนราห์บางท่าน ในพื้นที่จังหวัดตรัง อย่างท่านขุนศรีทธาใจภักดี(ศรีเงิน) หรือท่านอื่น ๆ อาจเป็นต้นเรื่องในการสืบสาวเรื่องราวของมโนราห์ ที่ทำการแสดงถวายในช่วงเวลาดังกล่าว ขยายการศึกษาค้นคว้าต่อเนื่องเกี่ยวกับมโนราห์ในพื้นที่

บทสรุป

จากเรื่องราวของมโนราห์ ที่ปรากฏในเอกสารชิ้นต้นเกี่ยวกับการเสด็จพระราชดำเนินขององค์พระมหากษัตริย์ทั้ง 3 รัชกาลนั้น ถึงแม้จะเป็นเพียงบางส่วน ก็พอที่จะแสดงให้เห็นถึงความสำคัญและความเป็นมาของมโนราห์ ได้ในระดับหนึ่ง เพราะหากไม่มีเอกสารชิ้นต้นเกี่ยวกับการเสด็จพระราชดำเนินประพาสนั้น เรื่องราวเหล่านี้โดยปกติของคนทั่วไปมักไม่ค่อยจะจดบันทึก เราก็คงจะเหลือแต่เรื่องราวที่เป็นคำบอกเล่าและตำนานเป็นส่วนใหญ่ แต่เอกสารกลุ่มนี้ทำให้ได้เห็นถึงพัฒนาการแสดงของมโนราห์ ในฐานะการละเล่นและการแสดง ไม่นับรวมถึงเรื่องของพิธีกรรมและความเชื่อ ว่าเริ่มปรากฏชัดเจนในช่วงรัชกาลที่ 5 ทั้งเรื่องราวและ

ภาพถ่าย และอาจจะรุ่งเรื่องมากที่สุดในสมัยรัชกาลที่ 6 หลายกลุ่มหลายคณะพยายามที่จะหัตมโนรา และ อาจจะเกี่ยวพันกับเรื่องราวต่าง ๆ อีกมากมายที่จะทำการศึกษาค้นคว้ากันในอนาคตต่อไป

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. (2545). **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 6**. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

----- (2563). **ประมวลภาพประวัติศาสตร์ไทย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์และแหลมมลายู**. กรุงเทพฯ: หจก.เรือนแก้วการพิมพ์.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2550). **พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.

ราชบัณฑิตยสถาน.(2556). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน)

ศรีวิรวงศ์,พระยา. (2558). **จดหมายเหตุระยะทางเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลปักษ์ใต้ของสักขี**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพจำกัด.

สุธิงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2542). **ชาติรี. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้** (เล่ม 6.หน้า 2019-2020). กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

สุรพล วิรุฬห์รักษ์.(2554). **ละครชาติรี. สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน** (เล่มที่ 36). กรุงเทพฯ : โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนโดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.